

УДК 378:316.3

Прилуцька А.Э., Хлесткова Л.В.

ЕТНІЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ В ФОРМУВАННІ КУЛЬТУР-ЕСТЕТИЧНОГО
ПРОСТОРУ ТА «ТЕКСТУ» МІСТА

Запропонована стаття піднімає проблему етнічної специфіки менталітету як онтологічного принципу функціонування полісемантичного «тексту» міста з позицій культур-філософського аналізу. Автор виявляє механізми взаємодії сформованого тексту і щоденного семиотичного будівництва, здійснюваного людьми, що виступають як носіями індивідуальної свідомості, так і учасниками формування менталітету етносу.

Ключові слова: менталітет, етнічна ментальність, естетика міського середовища, текст міста, етнокультурне буття

Прилуцька А.Э., Хлесткова Л.В. Этническая ментальность в формировании культур-эстетического пространства и «текста» города. Предлагаемая статья поднимает проблему этнической специфики менталитета как онтологического принципа функционирования полисемантичного "текста" города с позиций культур-философского анализа. Автор выявляет механизмы взаимодействия сформированного текста и каждодневного семиотического строительства, участниками формирования менталитета этноса.

Ключевые слова: менталитет, этническая ментальность, эстетика городской среды, текст города, этнокультурное бытие

Prylutska A., Hlestkova L. Ethnic mentality in formation of culture-aesthetic space and «text» of the city. In this article attention focuses on investigation of ethnic specificity of mentality as ontologic principle of functioning of polysemantic "text" of the city. The author brings to light mechanisms of interaction generated text and everyday's semiotics construction, carried out by people, being both bearers of individual consciousness and participants of formation of mentality of ethnos.

Key words: mentality, ethnic mentality, aesthetic of the city space, «text» of the city, ethnicity cultural existence.

Менталітет як цілісна сукупність думок, вірувань, світоглядних установ має певну історичну і соціальну усталеність, глибоко зв'язаний з величезним життєвим досвідом людей, їхньою генетичною пам'яттю. Скріплюючи єдність культурної традиції, менталітет створює картину світу і відбивається в національному характері, традиційному побуті і звичаях облаштовувати своє життя в умовах рідного простору.

Актуалізація ментальної проблеми етнокультурного буття зумовлена тим, що для людини, котра сама себе усвідомлює і розвиває, «культура - не якась частина її життя, а глобальна функція» (Е. Мунье), мета якої - «глибинне перетворення суб'єкта, і чим більше вона апелює до його внутрішнього світу, тим більше можливостей самоперетворення відкривається перед нею» [1, С. 536].

Раціоналізована сучасна цивілізація дедалі перетворює людину та її творчу сутність в «елемент» складної організаційної системи. Світ індивідуальної і колективної свідомості, поєднаний етнічною ідентифікацією, засвоюється масовою культурою. Сучасна глобалізаційна цивілізація стереотипізувала свідомість, переконуючи людину в «простоті» буття і її цінностей.

В результаті діяльність людини, її поведінка, норми мислення і пізнання регламентуються суспільною думкою, найбільш важливі аспекти якої створюються

засобами масової інформації і продуктами масовізації свідомості (авторитетами, культовими фігурами). Такі загальноживані суспільні норми формуються не на основі реального досвіду людей або реального стану суспільства (політичних, моральних, національних подій тощо). Це - компоненти тієї дійсності, що набувають змісту через образи, концепції, знаки і символи, які циркулюють в культурі при формуванні найрізноманітніших точок зору на події приватного і суспільного життя.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб виявити етнічну специфіку менталітету як онтологічної засади духовного буття людини та етносу, визначити його природу та структуру, а в межах більш вузьких дослідницьких задач визначити взаємозв'язок менталітету жителів міста з інформаційними полями етнічних культур, що функціонують поряд з масовою культурою.

В контексті філософії проблеми менталітету розробляли І. Кант, Д. Юм, Г.-В. Гегель, І.Г. Гердер та інші мислителі другої половини ХІІІ-ХІХ ст., твори яких становлять гностично-когнітивні моделі ментальних характеристик суспільства, основних конструктів культури. Поняття «ментальність», вперше запроваджене до наукового обігу американським філософом Р. Емерсоном в 60-х рр. ХІХ ст., пізніше стали використовувати М. Пруст, Л. Леві-Брюль, М. Мосс, Й. Хейзінга, О. Шпенглер.

Реконструкція духовного світу людини сприяє усвідомленню буття етносу як такого, що пов'язується з інтеракцією різних соціокультурних світів, комунікацією культур, націй, цивілізацій. Аналізу ментальностей представників різних епох присвячені доробки істориків та культурологів, які розвивають творчий спадок М.М. Бахтіна та французької школи «Анналів» (М. Блок, Л. Февр, Ж. Дюбі).

Етнічна складова менталітету аналізується антропологією та етнологією, що вивчають народну творчість у всіх її проявах - міфологія, фольклор, побут, традиції тощо (Л. Морган, Е. Тейлор, М. Максимович).

Проблема формування етнічного менталітету розвивалася в етнопсихоаналітичних концепціях, показовими є доробки З. Фрейда «Тлумачення сновидінь», «Психопатологія буденного життя», «Тотем і табу», в контексті яких зроблено спробу вийти за межі індивідуальної психіки у сферу міфології, літератури, культури. Як самостійний напрямок в етнофрейдизмі виокремлюється теорія К.Г. Юнга, в основі якої лежать концептуальні засади «колективного несвідомого» або «архетипів».

Українські доробки щодо проблем ментальності представлені під різними кутами зору: М. Грушевський, М. Костомаров зверталися до проблеми генези української ментальності; Т. Шевченко, М. Гоголь, П. Куліш осмислювали менталітет народу засобами художньої рефлексії; Г. Сковорода, П. Юркевич розглядали менталітет як вияв «божественної» суті людини, кордоцентризму та софійності. В межах українського комунікаційного простору дослідженню національного менталітету в його філософських та соціальних аспектах значну увагу приділяють сучасні українські вчені В. Андрущенко, В. Лісовий, С. Грабовський, В. Горський, І. Кресіна, О. Забужко, Ю. Римаренко, М. Шульга та інші.

Однак етнокультурологічний аспект феномена менталітету, зокрема менталітету мешканців великого міста, не досліджувався, чим і пояснюється інтерес автора до даної проблематики. Враховуючи потребу соціогуманітарного знання у визначенні проблем функціонування полісемантичних структур (якою є менталітет) на рівні сучасного інформаційного суспільства, у статті досліджується етнічний аспект менталітету.

Прилуцька А. Э., Хлесткова Л.В.

**ЕТНІЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ В ФОРМУВАННІ КУЛЬТУР-ЕСТЕТИЧНОГО
ПРОСТОРУ ТА «ТЕКСТУ» МІСТА**

Великі міста, особливо мегаполіси, піддані найбільш сильному впливу інформаційних потоків, саме такі міста є каталізаторами етнічних, культурних, цивілізаційних перетворень у суспільстві.

Наше завдання полягає у наступному: з'ясувати особливості впливу етнічно різноманітних культур на установки, потреби, переваги, звичаї, традиції міського населення, тобто на формування єдиного ментального простору міста.

Константи етнічної картини світу (в широкому розумінні) і міста (в конкретній площині даного дослідження) являють собою універсальні знакові комплекси, які можна вичленувати за допомогою метамови із різноманітних фрагментів тексту культури, яким, по суті, є етнічна картина світу. Вона містить опис основних параметрів реальності - просторово-часових, причинних, соціально-рольових, прийнятих в межах тієї чи іншої етнічної традиції.

Головною характеристикою етносу є спільність людей, поєднаних історичною пам'яттю, культурою, традицією, особливою формою їхньої життєдіяльності, певними принципами життєтворення [2]. Слід зазначити, що у формуванні етнічно-знакових атрибутів певного соціально-просторового утворення приймає участь вся спільнота. Етнос існує як стійка система, що протиставляє себе усім іншим аналогічним колективам людей за принципом «ми - не ми», «свої-чужі», «ми такі, а решта - інші».

Ментальні основи етнічної культури полягають у можливостях індивідуально-особистісного самовираження та відтворення, багатобічного розвитку вільної людської індивідуальності, у максимальному використанні людиною соціальних можливостей [3, С. 73]. Індивідуальний стиль етнічної самореалізації заснований на виявленні та реалізації національної самотності людини, її етнічності, суб'єктивних моментів світосприйняття.

В основі індивідуальної духовності коліної людини лежить етнокультурне буття багатьох представників цілого народу, етносу. Буття етносу треба розуміти як сукупність всіх існуючих зв'язків, відносин, форм спілкування людей, що відбуваються в процесі освоєння ними сфери національного - міжнародного - загальнолюдського. Таке буття є реальним процесом життєдіяльності людей, що керуються цінностями, сформованими, в тому числі, й особливостями історичного розвитку нації, і тому представляють собою так звані етнічні індивідуальності.

Поліетнічне буття міста виступає підставою для формування феномена етнічної свідомості як специфічного елемента у вертикальній структурі суспільної свідомості, елемента етнічної культури, що є духовно-психологічним феноменом, сукупністю поглядів, уявлень, думок, настроїв, оцінок, почуттів певної національної спільноти, етнічної індивідуальності, що вироблені у процесі їхньої діяльності, міжкультурних відносин. Вона містить у собі різноманітні духовні утворення - елементи теоретичної та побутової свідомості, етнічної та загальнолюдської свідомості, народної психології та національної ідеології, логічно послідовного, раціонального та внутрішньо суперечливого відображення людського буття. Варто мати на увазі й специфічний характер етнічної свідомості, її особливу складність, тонкість і делікатність у порівнянні з іншими різновидами масової свідомості, зокрема свідомості мешканця мегаполісу або невеличкого райцентру, вектор ідентичності яких змінюється в процесі проживання в тому чи іншому культурному полі. Особисті нашарування людського досвіду і складають мозаїку культурних ідентичностей мешканців багатоетнічного мегаполісу.

З питанням самоідентифікації особистості в психосемантичному просторі міста пов'язана проблема так званого «мандрівника», що проходить етапи культурного самовизначення. Досвід засновника феноменологічної соціології А. Шюца є показовим в цьому плані: вчений осягає глибокий зміст взаємодії культур в особистому досвіді мігранта-аутсайдера. Цей досвід реалізується в теоретичному дослідженні вченого, що присвячене відчуттям мігранта, який намагається увійти в нову для нього етнокультурну спільність [4]. У цих спробах перешкодою для нього є культура: по-перше, власна, яка коріниться в мові, манерах, звичках, по-друге - чужа, та, що не дозволяє проникати в духовний світ оточуючих людей. Мігрант, якого змальовує Шюц, намагається увійти одночасно в декілька різних соціальних груп. Але він не може досягти культурного самовизначення. Він вирвався з однієї культури, але не увійшов в іншу й опинився ніби між небом і землею - на межі культур.

Надзвичайна динаміка інформаційного суспільства з великими міграційними потоками веде до постійного зростання кількості жителів мегаполісу. Нові мешканці великого міста, особливо ті, що перебували в моноетнічному середовищі, мають множинну ідентифікацію і відчують себе на кшталт Шюцового «мандрівника», тобто на межі знаків, символів, традицій.

Шюц оперує не поняттям «культура», а поняттям «культурна модель групового життя», що є основою життя мегаполісу, куди включає цінності, інститути і системи орієнтації (етнічні - характер, звичаї; правові - закони та цивільні норми; етичні та естетичні - етикет, моду).

Досвід і враження життя, отримані в іншій культурі, завжди зберігають певне значення в інтерпретації подій [5]. Тому проблема проникнення в іншу культуру ніколи цілком не розв'язна - реальний мігрант Шюца не піднімається над культурами, а виявляється розірваним ними. На думку дослідника, лише невелике число мігрантів можуть отримати зиск зі своєї «полікультурності», процвітати в новій культурі, тоді як більшість приречена все життя відчувати свою неповноцінність. Полікультурність, що є невід'ємною характеристикою великого міста, є тим структурним елементом культурного простору, який спонукає до прагнення усвідомлення іншого, до того творчого неспокою, притаманного людині пошуку, а, отже, і культурній спільноті, вимушеній співпрацювати з іншими культурами задля збереження своєї самосвідомості.

Таким чином, ментальність, що складається з безлічі ідентичностей, є «плавильним казаном» (у термінах американської етнології) для великої кількості різних етнічних, релігійних, соціальних устремлень.

В контексті впливу ментальності на формування етнокультурного простору міста необхідно розглядати етнічну ментальність функціонально, вирізняючи її структурні елементи, через які, власне кажучи, ментальність і стає доступною для аналізу. Функціональний аспект аналізу етнічної ментальності пов'язаний з виявленням специфіки впливу останньої на духовну сферу культурної спільноти на кожній стадії формування семіосфери міста.

Звичайно, історія міста містить у собі тривалий період, протягом якого він існує тільки як матеріальний об'єкт, лише поступово накопичуючи знакові, символічні значення різних планів і тільки згодом займаючи місце в семіосфері культури. Співвідношення і взаємодія сформованої мови і тексту, що формується, і складають собою картину культурного простору міста. Ю.М. Лотман відзначає, що місто-текст є причиною і творцем своєї історії, міфології, літератури й одночасно

Прилуцька А.Э., Хлесткова Л.В.

ЕТНІЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ В ФОРМУВАННІ КУЛЬТУР-ЕСТЕТИЧНОГО
ПРОСТОРУ ТА «ТЕКСТУ» МІСТА

їхнім наслідком і творінням [6, С. 3]. При цьому в кожній ланці семіотичного механізму виявляються не мертві однозначні зв'язки, а динамічні відносини, що припускають можливість вибору і певний ступінь його непередбачуваності. Це обумовлено тим, що всі процеси семіотичного будівництва здійснюються людьми, що виступають і носіями індивідуальної свідомості, і учасниками формування менталітету цілого народу. «Кожний текст, тією чи іншою мірою, життєподібний організм. Це особливо наочно виявляється при відтворенні міста-тексту» [Там же].

Індивідуальне творення етнічно обумовлених смислів є відправною точкою побудови змісту культурного простору міста, його тексто-змісту.

Донедавна соціогуманітарні науки приділяли недостатню увагу впливові ментальностей на розвиток етнічної культури. Потрапляючи на певний «ментальний ґрунт» і сприймаючи умонастрої конкретного етносу, вже існуючі ідеї одержують етнічне забарвлення, ніби адаптуючись під запити певної етнічної спільності. З іншого боку, у процесі духовного виробництва важливу роль грають ментальні стереотипи й установки етнічного середовища його учасників - ідеологів, учених, художників.

Тобто осмислення утворення певної етнокультурної картини міста шляхом створення культур-текстів творчою елітою є не що інше, як перетворення усвідомлених символічних зразків, що були знайдені у повсякденному житті усієї етнокультурної спільноти. Таким чином, різноманітні стилі мислення стають рівноправними творцями написання міського етно-культур-тексту.

Отже, те, що ми традиційно вважаємо єдиним змістом духовного життя - ідеї, концепції, теорії - є лише видимою частиною «айсберга» духовного життя суспільства. «Образ світу, заданий мовою, традицією, вихованням, релігійними уявленнями, всією суспільною практикою людей, - стійке утворення, що змінюється повільно, непомітно для тих, кому цей образ світу належить» [7]. Звичайно, більшість мешканців мегаполісу є споживачами інтелектуальної і культурної інформації, яку створюють і втілюють в життя творці етнокультурного «продукту». І хоча менталітет мешканців міста не може являти собою єдиний психічний субстрат з подібними мислеформами, певна узагальнена спільність у сприйнятті малої батьківщини завжди присутня.

Однак життєвий світ певної культурної спільноти не можна зводити лише до форм культурної та етнічної свідомості. Духовне життя еволюціонує, «як життя, що включає в себе комунікацію людей, обмін інформацією, формування, задоволення певних потреб, безпосереднє спілкування» [8, С. 117]. Коди і тексти свого щоденного буття місто пише, враховуючи всі ті інформаційні поля, що проходять крізь нього.

На смислоутворюючому аспекті свідомої діяльності людини у формуванні етнічного менталітету наголошує А.П. Заздравнов, акцентуючи увагу на усвідомленні системи людської діяльності, що включає три головних царини її прояву: практику, спілкування, менталітет. Оскільки етнічна свідомість кожного з представників певної культури функціонує в практичній сфері, «в царині суспільно-історичної практики діє тенденція з приведення «до єдиного знаменника» певних цілей діяльності і напрацювання загальних ідей», утворюючи ментальні основи певного суспільного об'єкта [9, С. 6]. Суспільно-історична практика, що являє собою матеріальне перетворення природного і соціального світу, головним своїм наслідком має зміну самої людини, її знань, цілей, почуттів. Саме цей бік практики складає

базу менталітету, що здатний акумулювати, «осідати» в особливих ментальних формах, отримуючи своє продовження у соціальному, етнічному, духовному бутті.

Розглядаючи місто як особливий, унікальний просторово-часовий та аудіально-візуальний текст, ми не можемо не говорити про вплив етнічного менталітету на артефакти релігії, філософії, моралі, що складаються в певну мозаїку, створюючи особливий стиль міста. Особливі етнічні «стилі світосприймання», формують культурний простір сучасного міста, відбиваючи стан «народного духу».

Менталітет, виражаючи дух народу, його внутрішню сутність (так само як і зовнішні форми дійсності), у ході суспільного розвитку може змінюватися, знаходити нові риси. За тисячоліття історії у кожного народу склалися свої традиції, свої потреби душі, своє ставлення до навколишнього світу, до природи, словом - своя ментальність. Кожна з ментальностей - новий текст, що знаходить своє відображення в багатогранному культурному просторі міста.

Наприклад, у місті Харків цей текст не є одним оповіданням чи повістю - складається враження, що безліч письменників, художників, музикантів творять одночасно - і з цих фрагментів і складається свій, харківський, тексто-смысл культури. Але з культури з плином часу все більше витісняється етнічність. Індикатором цього процесу є урбанізація змісту «поліфонічного тексту міста» - поряд із синагогою будується надсучасний торговельно-розважальний центр, бекетівська філармонія, яка в архітектурному плані відображає давньогрецькі мотиви, втілені засобами класицизму, сусідить з втіленням апофеозу радянської помпезності - театром опери та балету, що не несе в собі жодної риси етнічного навантаження. Фасади православної Трисвятительської церкви (за ім'ям благодійника - Гольбергівської) прикрашені шестикутними іудейськими зірками Давида. Хоча одним з найвідчутніших дисонансів тексту міста є поєднання у сквері «Дзеркальний струмінь» двох різнополюсних пам'яток - загиблим воїнам УПА і героям-молодогвардійцям, мешканці міста спокійно сприймають сусідство різних смислів. Ідея «українськості» та ідея «радянськості», які в нинішній час загострені якнайбільше, вимушені співіснувати в єдиному культурному просторі. Наслідком єдності знаків, кодів, символів, багатоетнічних, поліконфесійних та різносоціальних нашарувань є толерантність мешканців міста до «не свого», «чужого». Власне все нове, що спочатку сприймається з острахом, що є незвичним і незрозумілим, з часом вписується в поліфонічний міський текст.

Таким чином, стає зрозумілим, що однією з найбільш значних проблем є специфіка кореляцій смислоутворюючого міського тексту з особливостями менталітету мегаполіса, адже інтенсивність переплетіння інформаційних потоків великого міста значним чином визначає контекст цього взаємозв'язку. Велике скупчення людей породжує безліч нашарувань. В свою чергу, безперечно можна стверджувати, що життя у мегаполісі детермінує менталітет окремої особистості.

Підсумовуючи, можна зазначити, що функціональний зміст етнічної ментальності міста-тексту доходить до вищих поверхів духовного виробництва у зміненому вигляді. Він «розчиняється» спочатку в національному характері, потім - у масовій свідомості, у суспільній думці, у формах суспільної свідомості, доходячи, нарешті, до розвиненого інституціонального рівня духовного виробництва у формах архетипів, символів, ритмів, симпатій чи антипатій, і об'єктивується на матеріально-практичному рівні.

Слід підкреслити, що саме на рівні ментальності створюється типова для певного етнокультурного утворення, зокрема поліетнічного міста, «картина світу», і

етнічний менталітет є необхідною умовою дійсної творчої духовної роботи по створенню «тексту» міста, роботи для дійсно енергійного, жагучого і небезплідного духовного життя.

Література:

1. Мунье Э. Персонализм. - М.: Искусство, 1992. - 143 с.
2. Сміт Е. Національна ідентичність. Пер. з англ. П.Таращук. - Київ: Основи, 1994. - 224 с.
3. Бондаренко О.В. Пріоритети української ментальності: індивідуалізм чи колективізм? Історичні аспекти вирішення проблеми // Нова парадигма: Альманах наук. ін. Вип. 22. - Запоріжжя, 2001. - С. 70-85.
4. Шюц А. Структури життєсвіту. - К.: Укр. центр духов, культури, 2004. - 558 с.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. Толстых А.В. - М.: Прогресс, 1996. - 344 с.
6. Ученые записки Тартуского государственного университета. Семиотика города и городской культуры. Петербург. Вып. 664. - Тарту, 1984. - 139 с.
7. Додонов Р.А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования. - Запорожье: Тандем-У, 1998. - 192 с.
8. Веселкин Е.А. Культурная антропология США: теория и действительность // Этнологическая наука за рубежом: проблемы, поиски, решения. - М.: Наука, 1991. - С. 100.
9. Заздравнов А.П. Менталитет - мировоззрение - духовность // Нова парадигма: алманах наукових праць. - 2001. - Вип. 22. - С. 5-13.